

Ekonomi, politik, civilitet

– Ett handlingsteoretiskt bidrag till diskussionen om
marknad, stat och civilsamhälle

ROLF Å GUSTAFSSON

Socialmedicinska institutionen, Karolinska institutet

1. Inledning

Det är naturligtvis fullt möjligt att identifiera de ideologiska positionerna bakom rekommendationer för den framtida samhällsutvecklingen av typen ”mer marknad”, ”minskat statligt förmynderi”, ”högre tillväxt i ekonomin”, ”slå vakt om den gemensamma offentliga sektorn”, ”låt människor styra sina egna liv i civilsamhället” osv. Den här artikeln riktar dock uppmärksamheten mot en premis för argumentationen, som är spridd i olika politiska läger, nämligen en tendens till *hypostasering* av triaden marknad – stat – civilsamhälle. Utan denna tendens skulle frågan om ”hur mycket” som skall falla under respektive samhällsfär, knappast intagit den centrala ställning i debatten som temat nu har.¹ Nedanstående exempel på hur man kan resonera om den offentliga sektorns omfång i förhållande till marknadskrafter, skulle vara nära nog obegriplig, om inte hypostaseringen var allmänt spridd: . . . ”Vi säger inte som nyliberalerna att företagen och marknaden skall ta över allt, vi säger att det civila samhället skall ta över där det går” (Zetterberg, 1992a). I ett omfattande forskningsprogram med beteckningen ”socialstatsprojektet” återkommer samme författare med formuleringar som ger intrycket av att relationen mellan stat och civilsamhälle har karaktären av kommunicerande kär: ”Den centrala frågeställningen (för delprojekt 3; den civila sfären i kultur- och socialhistorisk belysning) är att behandla varför den civila sfären i Sverige har varit svag och är så svag och varför på omvänt sätt den statliga institutionaliseringen blivit så stark . . .” (Zetterberg, 1992b:6–7, min parentes i citatet)

En hypostaserad debatt om relationen mellan dessa tre samhällssfärer kan i värsta fall leda till både analytiska och praktiska felslut. Debattens kombattanter och den allmänintresserade publik som följer det offentliga samtalet kan få uppfattningen att människors situation förändras i ett slag, om och när deras dagliga verksamhet flyttas från en sektor till en annan: Marknaden kan uppfattas som en politiskt neutral arena. Civilsamhället kan framställas som en apolitisk oas av värme, närhet, ansvarstagande och samarbete där ekonomiska restriktioner för mänskligt handlande saknar betydelse. Staten kan betraktas som ett styrsystem som automatiskt släcker ut människors förmåga till mellan-

mänskligt ansvarstagande.

Den här artikeln försöker ”att vända på steken”: Istället för att resonera om olika samhällsfärer och styrsystem på makro-nivå, föreslår jag en analys som också utgår från den mikro-nivå där handlingsteoretiska insikter kan kopplas in. Först då kan tendensen till hypostasering motverkas. Sociala handlingar måste förstås mot bakgrunden av deras sociala kontext:

Actors do not behave or decide as atoms outside a social context, nor do they adhere slavishly to a script written for them by the particular intersection of social categories that they happen to occupy. Their attempts at purposive action are instead embedded in concrete, ongoing, systems of social relations. (Granovetter, 1985: 487)

Den *kontextualiserande* ansatsen utgör dock bara ena sidan av handlingsteoretiska ansatserns potentiella bidrag till social analys. Talar man om mänskligt handlande så talar man rimligen också om ett visst mått av autonomi, kreativitet och handlingsfrihet. Det övergripande syftet med den föreliggande artikeln är att klargöra denna *autonomiserande* ådra i olika handlingsteoretiska traditioner. Därmed riktas också ett grundskott mot tanken att man kan ”lägga livet tillrätta” genom att förlägga sociala handlingar till exempelvis civilsamhällets oas av medmänsklighet. Autonomi är autonomi och måste behandlas på annat sätt, än ekonomiska och politiska dimensioner i mänskligt handlande.

Aktuell samhällsvetenskaplig teoribildning tillhandahåller idag tre huvudalternativ för analys av social handling; teorier om rationella val (*rational-choice*), weberianska handlingsmodeller och Habermas’ teori om kommunikativt handlande. Jag skall visa att dessa ansatser, i nämnd ordning, fokuserar på ekonomiska, politiska och civila dimensioner i mänskligt handlande. Jag försöker också visa att de i stigande grad hanterar den analytiska problematik som relaterar sig till mänsklig autonomi. Från att som i fallet med *rational-choice* teorier behandla den kreativa och alternativskapande människan som en gengångare i modellerna, till att som i teorin om kommunikativt handlande betrakta den ostyrbara civiliteten som en grundläggande social resurs.

2. Ekonomi – marknad – primära återföringsrelationer

Trots att den konkreta *marknadsplatsen* historiskt sett bara utgjort en arena för en viss typ av ekonomiskt utbyte, så har marknadssystemet kommit att dominera nutida ekonomiskt tänkande.² Detta illustreras ironiskt nog kanske tydligast när begrepp från neoklassisk nationalekonomi appliceras på samhällsfenomen där man medvetet sökt att motverka eller komplettera marknadskrafterna med andra handlings-

logiker. Ett exempel är public choice skolans analys av den demokratiska statens ofullkomligheter och misslyckanden utifrån marknadsekonomiska paralleller (Elster, 1989; Lewin, 1988). Ett annat exempel är nationalekonomer som bedömer välfärdsstatens konsekvenser med den ideala marknadsekonomins jämviktslägen som måttstock (Hugemark, 1992).

På den mer principiella nivån synes dock standardverken vara överens om vad som utgör den ekonomiska problematiken par preference. Begreppet ekonomi, ursprungligen från den klassiska grekiskans *oikos*; hus och *nomos*; lag, avsåg tidigare hushållningslära i bokstavlig mening och hänvisar numera till den allmänmänskliga problematik som betingas av *knappa resurser*:

... economy in modern languages has come to denote generally the principle of seeking to attain, or the method of attaining, a desired end with the least possible expenditure of means ...³

Denna typ av abstrakta och allmänt hållna avgränsningar aktualiserar naturligtvis en mängd frågor. Vad menas med mål och medel? Vad är en knapp resurs? Hur fastställs behoven? En typ av svar ges av idéhistorikerna, eftersom både ekonomiskt handlande och vetenskaplig analys av detsamma, varierar till innehåll och form beroende på tid, plats och socialt kontext i övrigt. Av speciellt intresse är naturligtvis nutida (national)ekonomisk vetenskap, som har en identifierbar "*main stream*". Vad vi här har att göra med är den samhällsvetenskap som närmast liknar det Kuhn avsåg med en "normalvetenskap" (De Vroey, 1975). Det vi här skall ta fasta på är att nutida nationalekonomi är bunden till utilitaristiska begrepp och tankemönster.⁴ Låt oss undersöka detta grundschema idealtypiskt i syfte att dra ut några av dess handlingsteoretiska premisser till sin logiska slutpunkt. Jag åskådliggör resonemanget i en figur och formaliserar därmed terminologin (se figur 1). Vi kan därmed närmare studera *homo electus* – den generella, moderna och kanske mest inflytelserika varianten på det grundschema som också förekommer under beteckningen *homo economicus*. Jon Elster har ägnat mycken möda åt att ange vad man rimligen kan betrakta som ett rationellt val inom ramarna för denna referensram. Han arbetar med tre element i sin struktur:⁵

1. "... Den användbara omgivningen, dvs uppsättningen av alla handlingsmöjligheter som (rationellt uppfattade) upplevs motsvara olika logiska, fysiska och ekonomiska begränsningar." (I min figur 1 motsvaras detta av de medel och restriktioner som aktören på något sätt adekvat konstaterat: Sannolikt en delmängd av Med^1 och Med^2 och R^1 och R^2).

2. "... en subjektiv rangordning av de möjliga alternativen, som vanligtvis erhålls genom en rangordning av de utfall handlingsalternativen

(förväntas) leda till.” (Detta motsvaras i figuren av P¹ och P²).

3. ”... en subjektiv rangordning av de möjliga alternativen, som vanligtvis erhålls genom en rangordning av de utfall handlingsalternativen (förväntas) leda till.” (detta motsvaras i figuren av P¹ och P²).

Elsters tredje punkt förutsätter att preferenserna på något sätt är kopplade till aktörens uppfattning om förväntade utfall. Därför är det rimligt att inkludera någon form av “feedback” på aktörsplanet i handlingsmodeller. Jag benämner denna aspekt *primära återföringsrelationer* (eller mål-medel effektivitet) av skäl som kommer att stå klart lite längre fram i texten. Därmed avses de konsekvenser som endast aktören själv registrerar, närmare bestämt det valda medlets effektivitet med avseende på upplevd måluppfyllelse (jämfört med andra tillgängliga medel).

Elster klargör också vad som rimligen konstituerar en handling i största allmänhet: Hur ett yttre beteende måste hänga ihop med kognitioner och önskningar, för att det skall vara fruktbart att beteckna det som en intentionell handling, men denna diskussion kan vi här förbigå.⁶ När Elster därefter urskiljer delmängden *rationella* handlingar specificeras dessa på följande sätt: A. Kognitionerna, individens situationsuppfattning, måste vara internt konsistenta, B. önskningarna måste vara internt konsistenta och C. kognitionerna skall ha en maximal ... ”grad av induktiv sannolikhet, med hänvisning till givna (empiriska) evidens.”⁷

Denna typ av explicita villkor är mycket vanlig hos den samhällsvetenskapliga tradition Elster opererar inom (Moser, 1990). Därigenom kan modellernas (deduktiva) precision öka, vilket möjligen sker på bekostnad av möjligheterna att empiriskt undersöka hur många människor av kött och blod, som är rationella i denna specifika mening. Detta sökande efter ett exakt klarläggande av rationella handlingars karaktär, måste dock också förstås mot bakgrunden av modellernas praktiska syften:

Teorin om rationella val (...) talar om för oss hur vi bör handla, för att uppnå våra syften på bästa möjliga sätt. Den säger ingenting om vilka syften vi bör ha. (...) Till skillnad från moralteori, ger rational choice-teorier villkorliga uppmaningar, som hänför sig till medel snarare än till mål. (Elster, 1986:1, min översättning)

Det står klart att de rationella val man arbetar med är instrumentella. Agenten postuleras primärt vilja uppnå någonting i eller med sin omgivning och detta uteslutande för sin egen del. Detta är en allmän förutsättning för rational choice skolans handlingsmodeller (Berg, 1984: 61; Hindess, 1985: 46; Lindensjö, 1988: 52; Moser, 1990: 1). Frågan är om tesen inte kan konstrueras på ett sådant sätt att den blir immun mot empiriska motinstanser (Asplund, 1991: 123). Det är viktigt att vara klar över att uttrycket ”för egen del” här närmare kan specificeras med hjälp av mitt förslag till formalisering av den utilitaristiska handlings-

modellen (figur 1): ”För egen del” avser de primära verkningar av handlingen som aktören själv registrerar och värderar i förhållande till sin prefens (och värdesystem i övrigt). Det är också värt att uppmärksamma den implicita ekonomiserande ådran i resonemanget. Det gäller att använda rätt medel – att uppnå syftet på ”bästa möjliga sätt” – vilket rimligen blir relevant först när resursknapphet råder. Det finns dock en mängd resurser som människor använder sig av i sina handlingar och som inte karakteriseras av knapphet (Warren, 1992).

2.1 Det utilitaristiska dilemmat

Talcott Parsons har i sitt ungdomsverk *The Structure of Social Action* (1937) fäst uppmärksamheten på avgörande begränsningar i det utilitaristiska-instrumentella (teleologiska) grundschema. Det är symptomatiskt för samhällsvetenskapens splittring i olika discipliner att denna kritik bara nämns vagt och i förbigående, om den överhuvudtaget diskuteras, i ekonomisk litteratur där en behandling av frågan vore naturlig (Gould, 1989:649). Parsons’ kritik riktar sig mot själva kärnan i den utilitaristiska handlingsmodellen. Granskningen av det utilitaristiska grundschema genomfördes bl a i syfte att undersöka dess förmåga att *förklara uppkomsten av social ordning, förutsatt att handlande människor har en viss valfrihet (freedom of choice)*:⁸ Hur kommer det sig att mänskligt samspel *de facto* kan uppvisa stabila mönster (givet ett antagande om viss valfrihet)? Är valfrihet förenlig med ett visst mått av social ordning?

Parsons’ analys av det utilitaristiska dilemmat kan heuristiskt sammanfattas i två figurer (se figurerna 2 och 3). Parsons’ poäng är att så länge man strikt håller sig inom ramarna för den utilitaristiska modellen, så kan social ordning endast uppstå på följande två sätt:

* Figur 2 representerar de fall där aktörerna A1 och 2 uppnår gemensamma mål (M^1) på grund av, eller tack vare, *slumpens verkningar*. Antingen genom att de två aktörernas preferenser råkar sammanfalla (alternativt att de råkar komplettera varandra; se kommentaren under punkt tre i efterföljande sammanfattning), eller genom att det biologiska arvet tvingar dem att agera på likartat sätt (vilket i sin tur sammanhänger med slumpvist genererade mutationer i kombination med naturligt urval). I båda fallen uppstår den sociala ordningen oberoende av aktörernas medvetna val.

* Figur 3 illustrerar en situation där A1 och A2 uppnår det gemensamma målet M^1 på grund av, eller tack vare, *situationens inneboende nödvändighet*: Det finns inga andra (kända) mål-medel kedjor. Det tidigare refererade resonemanget av Jon Elster är snubblande nära att hamna i denna ände av det utilitaristiska dilemmat: Aktörens preferen-

ser antas bygga på en induktivt grundad kunskap om situationens kausala struktur (jfr punkt C i det föregående referatet av Elster). Enligt Parsons blir det dock i detta fall orimligt att tala om mål-medel kedjor, eftersom målen inte längre är oberoende av medlen och situationens förutsättningar i övrigt. Man kan säga att målen har en empirisk förankring i aktörens givna verklighet. Att sätta upp ett mål blir då en funktion av aktörens kunskap om den situation han/hon befinner sig i. Handlingarnas mål determineras av de kända medel som står till buds:

“... The active role of the actor is reduced to one of the understanding of his situation and forecasting of its future course of development.” (Parsons, 1968: 64).

Den enda alternativa vägen till social ordning som antyds i den utilitaristiska resonemangskedjan representeras av “feed-back” faktorn. (Inom modern spelteori har ytterligare möjligheter identifierats, men detta behandlar jag senare i uppsatsen). Feed-back faktorn kan komma in i bilden, om man tänker sig en ”försök och misstag”-process: Genom tillfälligheternas spel råkar minst två individer rikta sig mot ett visst mål, vars primära verkningar ter sig gynnsamma för aktörerna. Detta kan tänkas leda till en inläring varigenom aktörerna lär sig upprepa den aktuella handlingen (preferenserna får en förstärkning). Denna förklaring till social ordning förutsätter visserligen att aktörerna har möjlighet att välja mellan olika *medel* (och någon slags norm för att avgöra medlens relativa effektivitet med avseende på det mål man råkar hamna i), men fortfarande saknas i modellen aktörernas *medvetna val av olika mål*. (Habermas, 1989: 209).

Vad som enligt Parsons saknas i den utilitaristiska handlingsmodellen är en explicit teori om en överindividuell social normstruktur, som gör att vissa mål värderas högre än andra. Enligt Parsons och andra visar det sig vid närmare påseende att normativa element ofta införs på intuitiva grunder i ekonomiska-utilitaristiska handlingsmodeller. Exempel på detta är Smiths “moral sentiments”, Ricardos “habits and customs of the people” och Sombarts “spirit of capitalism”.⁹ Även modernare varianter av utilitaristiska handlingsmodeller tvingas ofta införa denna typ av tillägg. Aktörernas mål kan därmed *ad hoc* ges en social bestämning, samtidigt som en viss valfrihet bevaras för aktören. Detta moment får dock karaktären av en residualkategori, som på ett okontrollerat sätt räddar handlingsmodellen. I analys-schemat saknas resonemangen om hur sociala normer uppstår, reproduceras och omvandlas.

Parsons’ eget försök till lösning är som bekant starkt ifrågasatt, för att inte säga misskrediterat. Den gängse kritiken går bl a ut på att Parsons’ normstyrda aktör är ”översocialiserad”, dvs en aktör där rollförväntningarna determinerar handlingarna.¹⁰ Denna problematik gav under parsonianismens zenit upphov till talesättet att skillnaden mellan ekonomisk och sociologisk teori är den, att genom ekonomisk veten-

skap kan vi lära oss att välja, under det att sociologin lär oss att vi inte har några val (Etzioni, 1988: 7; Granovetter, 1985: 485). I det följande skall vi dock inte närmare studera utvecklingen av Parsons' egen teori.

Sammanfattningsvis kan vi dra följande slutsatser beträffande förutsättningarna för och konsekvenserna av utilitaristiska-teleologiska handlingsmodeller:

För det första. De kräver ej andra normer eller egenskaper hos aktörerna, än sådana som relaterar sig till den individuella och instrumentellt orienterade nyttorationaliteten. Ibland ingår denna form av rationalitet som en implicit förutsättning för resonemangen, i andra fall antas explicit att denna rationalitet är all annan överskuggande, och då inte sällan att detta är en medfödd egenskap.¹¹ Observera att det väsentliga här är handlingsmodellens fokusering på *primära återföringsrelationer*. Sålunda kan en ekonom mycket väl postulera "altruistiska preferenser", vilket man hävdar ökar den underliggande handlingsmodellens generalitet. Det är dock viktigt att vara klar över att postulerandet av sådana preferenser vanligen inte ändrar på det faktum att handlingsmodellen endast inbegriper primära återföringsmekanismer. Konsekvensen blir att aktören antas vara altruist för sin egen skull: *Ego* registrerar endast handlingens utfall mot den egna altruistiska preferensen. Man kan säga att alter blir ett objekt, som ego använder för att tillfredsställa eller projicera sin "altruism" på.

För det andra. Eftersom handlingsmodellen saknar intresse för och/eller förmåga att förklara social ordning skapad i interaktion mellan aktörer med visst mått av valfrihet (det utilitaristiska dilemmat), så återstår endast följande möjligheter för den (stringente) utilitarist som vill bidra till någon form av social ordning: (1) antingen momentant förändra flera aktörers situation på samma sätt, och/eller (2) förändra flera aktörers preferenser i samma riktning. I båda fallen reduceras aktörernas autonomi till noll.

För det tredje. Med referens till de stiliserade figurer som här använts kan vi nu specificera vad ett *ekonomiskt incitament* är, dvs den styrningsmöjlighet som nutida ekonomiskt tänkande nära nog allena rådande anvisar som medel för planerad social förändring. Denna styrningsmöjlighet bygger på principen att någon/några lyckas ta bort/tillskapa, osynliggöra/synliggöra eller på annat sätt förändra de *primära återföringsrelationer som andra agenter har till sin (ekonomiska) omgivning*. Styrningen åstadkoms med andra ord genom ingrepp i målmedel effektiviteten för exempelvis A2. Konsekvenserna av att exempelvis stjäla en vara (eller på annat sätt orättmätigt tillskansa sig en vara eller tjänst) kan göras mer "kostsamma", än konsekvenserna av inköp (den primära mål-medel effektiviteten för orättmätigt bemäkti-

gande minskas). *Målet förändras inte* för A2, men medlet att uppnå detta länkas in på banor som av det ena eller andra skälet betraktas som mer önskvärt av "tillrättaläggaren", dvs den som förändrar incitamentstrukturen. Strategin fungerar oberoende av A2:s sociala normer i övrigt. Det enda som krävs är instrumentellt-individuellt nyttorationellt handlande från A2.

En mer vittsyftande ambition är att göra ingrepp i situationens målmedel effektivitet, så att aktörens handlande *vids mot alternativa målsättningar*. Ett omdiskuterat exempel på detta är användandet av sk selektiva incitament, för att säkra produktion av kollektiva nyttigheter.¹² Även i detta fall behöver man ej appellera till andra egenskaper hos aktören än de som relaterar sig till instrumentell, individuell nyttorationalitet.

Problemet med denna analys hänför sig till det faktum att frågan om *varför* A1 skulle vilja påverka A2 i den ena eller andra riktningen faller utanför begreppsapparaten. Samtidigt är det ju just påverkan av *alter* som är alla incitamentförändringars *raison d'être*. På en ideal marknad är utbyteshandlingarnas incitamentstruktur redan given. De inblandade aktörerna bedömer var för sig att positiva primärverkningar kommer att uppstå som en konsekvens av transaktionen. Definitionsmässigt uppstår en marknad när minst två aktörer inser att båda kan vinna något på transaktionen (eller mer strikt; att sk pareto optimalitet gäller för utbytet; minst en får det bättre, utan att någon annan får det sämre). Detta förutsätter naturligtvis också att de inblandade aktörerna har kompletterande preferenser. I dessa lägen finns inga *ekonomiska* motiv att förändra incitamentstrukturen och påverkansbehovet bortfaller. I alla andra sociala situationer där medvetet tillskapade incitamentsförändringar *de facto* pågår eller planeras, där står man utan begreppsliga möjligheter att analysera vad som sker och varför det sker, så länge man strikt håller sig inom ramarna för neoklassiska handlingsmodeller.

För det fjärde. Handlingsmodellen saknar förutsättningar att hantera den numera välkända problematik, som Anthony Giddens betecknat "the double hermeneutics of social science." Överfört till vårt exempel: Vad händer om och när A2 inser att A1 försöker sig på en styrningsstrategi av ovanstående slag? Sannolikt kommer då styrningsförsöket att falera på ett icke predicerbart sätt, eftersom A2 inte längre enbart fungerar på det individuellt orienterade måluppfyllande sätt, som A1:s agerande förutsätter: A2 agerar ju inte längre enbart utifrån sina primära återföringsmekanismer, eftersom han/hon nu också har en insikt om att A1 försöker manipulera incitamentstrukturen och/eller situationens målmedel kedjor. Denna problematik får långtgående konsekvenser för renodlade ekonomiska (neoklassiska) modellers förmåga att utgöra underlag för social planering och styrning (Giddens, 1987: 183).

3 Politik – stat – sekundära återföringsrelationer

I analogi med vad som gäller för nationalekonomi har kunskapsobjektet för "*political science*" under långa perioder sammanfallit med "statslära" i mer konkret mening; på senare tid den västerländska demokratin. Det analytiska intressets kärna cirkulerar dock enligt standardverken tämligen enhetligt kring frågor sammanhängande med hur *bindande beslut* tillskapas, genomdrivs och fullföljs i sociala kollektiv:

... all those social activities and interactions which help determine binding allocations or decisions by legitimate sources of authority ...¹³

Detta avsnitt driver tesen att Max Webers förståelsesociologi bör uppfattas som en tidig och klarsynt formulering av handlingsteoretiska aspekter på detta analytiska intresse. Webers substantiella forskning föregick hans försök att bygga upp en handlingsteoretisk begreppsapparat för sin förståelsesociologi. Under en lång rad av år undersökte Weber den rationaliseringsprocess han hävdade gick som en universell process i mänsklighetens historia. Ett huvudsyfte var att *identifiera olika slag av rationaliseringsprocesser* och att finna deras samhällshistoriska lokalisering. Weber talade om en tilltagande "värderationalitet", som antogs lokaliserad till religionens område, och en "målrationalitet" som förmodades växa i styrka och konsekvens på det ekonomiska livets område. Han försökte därvid påvisa att i västerländska kapitalistiska samhällen sprider sig målrationaliteten över olika samhällsliga sektorer och tenderar att dominera över det värderationella handlandet, som därmed fått karaktären av en formell, begränsad, teknisk rationalitet. En poäng är att "economic man" historiseras.

Går vi så till de berömda inledande avsnitten i Webers begreppsutredande verk om sociologins grunder, kan vi konstatera att delmängden *sociala handlingar* urskiljs från övriga handlingar på följande sätt:

Inte varje slags beröring mellan människor är social till sin natur, utan endast sådan beröring, som innebär en *meningsfull orientering* mot andras beteende. En sammanstötning mellan två cyklister, tex, kan jämföras med en händelse i naturen. Däremot vore cyklisternas försök att väja för varandra och det gräl, slagsmål eller vänliga diskussion som kunde följa på sammanstötningen ett 'socialt handlande.' (...) Social handling är varken detsamma som många människors likformiga handlande eller detsamma som varje handling som påverkas av andra. (Weber 1983: 17).

Efter ovanstående passage kommer ett intressant resonemang om massbeteende (här hänvisas till Le Bon's klassiska studie) och imitation (Gabriel Tarde åberopas). Båda dessa beteenden betraktas av Weber som oklara till sin bestämning, dvs som gränsfall av socialt handlande. Genom gränsfallen kan just distinktionen mellan sociala handlingar och övriga handlingar fastställas. Efter ytterligare några överväganden står det klart att Weber definierade sociala handlingar som *måluppfyllande*

handlingar som på något sätt är orienterade mot någon/några andra aktörers situationsuppfattning, mening eller preferenser.

Habermas fäster uppmärksamheten på att Weber i grunden arbetade med den problematik som relaterar sig till just instrumentella handlingar av olika slag och bifogar en klargörande tolkning av Webers berömda handlingstypologi (som Habermas i sin tur hämtat ur Schluchters verk om Webers rationaliseringstes; se figur 4). Enligt Habermas kan handlingstypologin . . .

. . . betraktas som utformad i enlighet med de formella egenskaperna hos målrationalellt handlande. Målrationalellt betär sig den aktör som väljer *mål* utifrån en klart artikulerad *värde* horisont och organiserar lämpliga medel under hänsynstagande till alternativa biverkningar. I de följande handlingstyperna snävas det handlande subjektets medvetande in steg för steg: i (a) det värderationella handlandet försvinner *biverkningarna* ur medvetandet och undandras därmed rationell kontroll, i (b) det affektiva handlandet biverkningarna och värdena och i (c) det traditionella handlandet slutligen målet. (Habermas 1990: 163).

Vi kan nu arbeta vidare med den grundfigur som tidigare använts. Denna måste uppenbarligen kompletteras med två moment; dels bör minst ytterligare en aktör (A2) definitivt införas i schemat, dels bör den för tillfället aktiverade (här A1) på något sätt orienteras mot A2:s mening, syfte eller intentioner. Denna aspekt betecknas här som *sekundära återföringsrelationer* (Se figur 5). Om vi följer Habermas' resonemang – under bibehållande av Webers egen distinktion beträffande socialt handlande – framträder en möjlig konsistent tolkning av Webers handlingsteoretiska perspektiv, som visar på en i förhållande till *homo economicus* och *homo electus* socialt vidgad, men ändå instrumentell, handlingsmodell.¹⁴

Man kan nu betrakta det som en restriktion och/eller som en ny möjlighet för A1 att denne inte uteslutande påverkas av primära konsekvenser, utan också av *sekundära återföringsrelationer* (biverkningar enligt Schluchter-Habermas' terminologi). Och vidare: I fallet social handling innebär detta, att A1 eftersträvar att orientera sin instrumentella handling med avseende på dess *innebörd för andra mänskliga aktörer*. Minskad grad av rationalisering kan nu uppfattas som att A1 tar allt färre handlingskomponenter i sikte, när aktören rör sig från målrationalellt till traditionellt handlande. En avgörande brytpunkt i schemat är när aktören ifråga inte längre orienterar sin handling m a p vad handlingen betyder för andra. Sammanfattningsvis kan vi med hjälp av den presenterade tolkningen av Webers handlingsteoretiska analyser konstatera:

För det första. En genuin socio-politisk dimension förs nu in i schemat: A1 väljer – som i fallet med den ursprungliga utilitaristiska-individuella handlingsmodellen – ett mål utifrån egna preferenser, men handlingen styrs inte uteslutande i perspektivet av A1:s primära återför-

ingsrelationer. Modellen inbegriper också en bedömning av handlingens innebörd för A2. Den handlande agenten försöker ta hänsyn till att *alter* också är (eller försöker vara) ett autonomt subjekt.

För det andra. Den högsta graden av rationalitet för en social handling innebär att den utformas under hänsynstagande till sekundära återföringsrelationer (handlingens biverkningar), *som uppstår om och när medaktörerna tillskrivs förmågan till meningsfullt handlande*. Därmed introduceras en kvalitativt ny dimension i analysen, som normalt ej behandlas inom ramarna för den tidigare diskuterade typen av handlingsmodeller. I förlängningen av detta förhållande – att medaktörerna betraktas som subjekt – uppstår den politiska problematiken *par preference*: Hur åstadkomma beslut som ”binder” flera subjekt/agenter till samma mål och/eller medel.

Andra former för socialt målrationellt handlande innebär en lägre grad av rationalitet. Ett exempel är när medaktören ej tillskrivs subjektivt-meningsfullt handlande, men ändå ingår i A1:s handlingskalkyl genom sekundära relationer. Medaktören objektifieras. ”Livet läggs till-rätta”. Den centrala distinktionen här är den mellan vad som kan benämnas icke-objektifierande sekundära återföringsrelationer och objektifierande sådana.

Med denna distinktion blir det rimligt att betrakta även värderationellt handlande som en instrumentell social handling. Värderationellt handlande förutsätter ett socialt kontext för handlingen (sociala värden och normer ingår), dock ej i den specifika meningen att icke-objektifierande sekundära relationer ingår i handlingskalkylen. Betydelsen av denna distinktion kan klargöras med hänvisning till de sk altruistiska prefenser som tidigare berörts.

Den altruist som skisseras av vissa nationalekonomer ignorerar sekundära återföringsrelationer i den Weberianska-sociala meningen, men relaterar sig likväl på något sätt till det sociala kontextet. Föremålet för kärleksakten blir då just bara ett föremål, ett objekt för altruistens målpuppfyllelse. Denne kan därigenom stärka *sina* altruistiska värden, uppnå *sitt* mål och tillämpa de medel som bedöms effektiva, men knappast inbegriper denna form av altruism en mer genuin sådan. Distinktionen är naturligtvis central i alla vårdsituationer (Eliasson, 1991). Den ”altruist” som utilitaristiska handlingsmodeller talar om, framträder här som ett specialfall av värderationellt handlande.

3.1 Webers utilitaristiska dilemma:

Den heroiska individualismen

Webers socialt orienterade analys vidgar således perspektivet utöver den klassiska utilitarismens (marknads)ekonomiska problematik. I det kommande skall vi dock se att även Weber kör fast i något som liknar det utilitaristiska dilemman. Stephen White fäster uppmärksamheten på anomalier i Webers' uppfattning om handlingars *kontextualitet*. Han hävdar att vad som saknas är en diskussion om att sociala handlingar, även värderationella sådana, rimligen "expresses a *recognizable* orientation to the values of some community as they are manifested in some basic moral, religious or social norms." (White, 1990: 15) Därmed uppkommer frågan om hur intersubjektivt delade normer, värden och situationsuppfattningar – det sociala kontextet – förs in i handlingsmodellen.

Grundläggande för Weber var avståndstagandet från varje försök att förankra värderingar och målsättningar i någon form av universellt giltigt rationalitet. Det finns en mängd tolkningar och bedömningar av rimligheten i detta. Här skall vi gå på Habermas' linje som hävdar att . . . "Weber goes too far when he infers from the loss of substantial unity of reason, a polytheism of gods and demons struggling with one another, with their irreconcilability rooted in a pluralism of incompatible validity claims." (Habermas, 1984: 249) Weber hävdade att *det slutgiltiga valet av värden och mål utgör ett okränkbart individuellt ställningstagande* (Weber, 1977: 96). Den fritt handlande karismatiska ledargestalten kom därmed av Weber att uppfattas som den enda möjliga motkraften mot den kapitalistiska andans järnbur (Weber, 1978: 182).

Accepterar vi Webers analys – att värdeomdömen ytterst har sin förankring i individuella emotioner – följer av detta det dilemma som sammanfattats i beteckningen "teorisk individualism" (Bertilsson, 1987: 25). Den moderna samhällsutvecklingens politiska och sociala problem kan bara finna sin lösning *antingen* genom ett oförutsägbart uppdykande av en heroisk gestalt av extraordinärt (asocialt) slag, som bär en kallelse och i ett slag bryter den pågående utvecklingen mot ett formellt mål-rationellt samhälle, *eller* så får vi tillbringa framtiden i den kapitalistiska andans järnbur. Man kan säga att Weber erkänner människans autonomi halvvägs. Den förankras inte i intersubjektiva processer. Den bara finns. Autonomi dyker plötsligt upp, som en överraskning i det sociala maskineriets järnbur.

3.2 Den spelteoretiska lösningen på det utilitaristiska dilemman

De spelteoretiska modeller som numera utgör en huvudtendens inom samhällsvetenskaperna är här intressanta dels därför att de följer upp den weberianska kardinalinsikten att instrumentell social handling inbe-

griper sekundära återföringsrelationer dels därför att vi genom spelteorin ytterligare kan mejsla ut det utilitaristiska dilemmats grundschema. Den encyklopediska definitionen av spelteorin lyder;

... (Game theory) assumes that each player selects the option that he or she expects will maximize his or her personal utility, in the light of the anticipated choices of all other players.¹⁵

Tanken är att samtliga aktörer relaterar sig till sina motspelares handlingar i den utsträckning dessa utgör restriktioner (och/eller medel) för den egna måluppfyllelsen. De situationer som analyseras består m a o av två eller flera aktörer, som har att räkna med konkurrenter, samarbetspartner eller en kombination därav. Vare sig analyserna gäller nollsumme spel (den ene vinner vad den andre förlorar) eller ej, så innehåller de dock endast fragmentariska resonemang om hur – och i sådana fall i vilka sammanhang – aktörerna medvetet kan komma att vända sig mot samma mål. En annan gemensam nämnare för spelteoretiska analyser är att aktörernas situation (de kända och tillgängliga målmedel kedjorna) hålls konstanta under spelets gång: Analyserna syftar till att undersöka om – och hur – aktörer kan handla optimalt under givna villkor (i vilka alltid ingår förutsättningen att ”medspelarna” också handlar instrumentellt). Paradoxexplet är ”fångarnas dilemma”, som är ett icke-noll summe spel och som saknar en stabil lösning; *givet att aktörerna syftar till individuell nyttomaximering och givet den konstruerade situationens förutsättningar*. Man kan i detta spel visa att när aktörerna följer den strategi som är målrationell utifrån varje deltagares egen horisont, så tenderar spelarna att gemensamt hamna i en slutposition som inte är pareto-optimal. Dilemmat uppstår genom att spelet konstruerats så, att alla lösningar gynnar en part på bekostnad av någon annan. Därför har alltid minst en aktör ”rationella” skäl att försöka åstadkomma en annan lösning. Därmed blir det svårt att uppnå stabila lösningar; dvs social ordning.

Dilemmat kan dock delvis överkommas i spel som upprepas ett obestämt antal gånger (i simuleringar för en tänkt population av spelare). Under vissa förutsättningar kan då deltagarna utveckla en dominant strategi, som resulterar i en stabil lösning (även om de bara är individuellt målrationella och även om de bara kommunicerar indirekt genom sina handlingar). Under vissa villkor kan man t o m påvisa att “. . . mutual cooperation can emerge in a world of egoists without central control, by starting with a cluster of individuals who rely on reciprocity.”¹⁶

Även om Parsons’ analys av de utilitaristiska dilemmat måste nyanteras genom dessa moderna spelteoretiska analyser, så är dock fortfarande grundproblematiken olöst. Social ordning kan fortfarande principiellt sett bara uppstå under två förutsättningar, men två underkategorier (a

och b) kan nu identifieras för de ordningar som bygger på sammanhållande preferenser:

1a. Sammanfallande/kompletterande preferenser råder i utgångsläget eller tillskapas medvetet för de inblandade aktörerna momentant genom ingrepp av någon utomstående tillrättaläggare (jfr figur 2).

1b. Sammanfallande/kompletterande preferenser uppstår över tid, som en oplanerad konsekvens av de inblandade aktörernas målrationella handlande; detta är den lösning som inom modern spelteori påvisats för upprepade spel under vissa villkor (detta kan betraktas som en dynamisk utveckling av figur 2).

2. De tillgängliga mål-medel kedjorna pekar i samma riktning (jfr figur 3).

I samtliga fall saknar dock aktörerna själva möjligheter att medvetet påverka situationens villkor. "Något" eller "någon" skapar den situation aktörerna har att relatera sig till. Autonomin är starkt kringskuren. De vanligaste kända fallen representeras av:¹⁷

Marknadsrelationer. Paradexemplet är här Adam Smiths osynliga hand och som hänvisar till de sociala mönster (oplanerade konsekvenser) som i vissa fall uppstår när aktörerna har komplementära preferenser. Hur de komplementära/sammanhållande preferenserna medvetet skulle kunna skapas av deltagarna själva kan dock inte diskuteras inom ramarna för denna analys. De bara finns där – "habits of the people" – eller så uppstår de som en oförutsedd konsekvens av en mängd individers nyttomaximerande handlingar. Koordineringens grund försvinner därmed in i ett opåverkningsbart, anonymt och givet "något"; den osynliga handen, spelsituationen e. d.

Herraväldesrelationer. Koordineringen sker här genom legitimerad makt, dvs genom att "någon eller några" makthavare tvingar aktörerna till social ordning, samtidigt som aktörerna i varierande grad och på olika grunder godkänner maktutövningen. De teoretiska och empiriska svårigheterna hänför sig dels till frågan om hur och på vilka grunder aktörerna legitimerar makten, dels till frågan om varför någon/några överhuvudtaget skulle vilja styra andra.

Sammanfattningsvis kan vi konstatera att Webers handlingsteori inbegriper momentet att aktörerna s a s sneglar på varandra. Den Weberianska ansatsen medger också en typologi över olika kvaliteter och "rationaliseringsgrad" i den sociala dimension, som här betecknats som sekundära relationer. Spelteorin kan betraktas som ett specialfall, som fullföljer sin insnävade linje fullt ut: Aktörerna sneglar på varandra, *men enbart i syfte att säkra (eller förbättra) de egna primärverkningsarna.* Habermas talar om *instrumentella ordningar* i sammanhanget, eftersom de utvecklas ur interpersonella relationer i vilka interaktionsdeltagarna instrumentaliserar varandra som medel för egen framgång.

4 Civilitet – livsvärld – kommunikativ handling

De analytiska intressen som knyts till begreppet 'civilsamhälle' genomgår för närvarande en renässans. Drivkrafterna har knutits till åtminstone två källor: Motståndsrörelsen bland intellektuella mot despotiska öststatsregimers försök att utrota oberoende maktcentra genom att "... extinguish civil society by absorbing it fully into the crystalline structures of the state." (Kean, 1988: 3). I de västerländska välfärdsstaterna har temat aktualiserats som en del av debatten om socialpolitikens problem. Här känner vi igen den debatt, som fragematariskt återspeglades i den föreliggande artikelns inledning:

Among the most important are the decay of social solidarity, an increased level of scepticism about bureaucracy, professionalism and expertise, and a noticeable decline in the legitimacy of the ideals of socialism, with which social democratic programmes were strongly identified. These political difficulties of the Keynesian welfare state have been exploited most successfully by neoconservatism, which emphasizes the negative consequences of state intervention into the private markets of the civil society. (Kean, 1988. 79)

Den debatt som här skisserats indikerar att begreppet 'civilsamhälle' är mångfacetterat. John Kean fäster i en idéhistorisk översiktsartikel uppmärksamheten på att denna nyckelterm i europeiskt politiskt tänkande under perioden 1750–1850, emanerat ur den klassiska begreppsvärlden.

In this old European tradition, civil society was coterminous with the state. Civil society (*Koinonia politiké, societas civilis, Société civile, bürgerliche Gesellschaft, Civil Society, società civile*) and the state (*polis, civitas, état, Staat, state, Stato*) were interchangeable terms. To be a member of a civil society was to be a citizen – a member of the state – and, thus, obligated to act in accordance with its laws and without engaging in acts harmful to other citizens. (Kean, 1988: 35–36)

Geografiska och tidsmässiga förskjutningar i begreppets innebörd komplicerar förståelsen av den analys som genomfördes under olika skeden och blir begriplig först mot den vidare samhällsliga och idéhistoriska bakgrunden. Sålunda kan temat "civil society versus the state" urskiljas, såväl som idén om ett civilsamhälle som helt och fullt underordnas den hegelianska staten. Här skall vi ta fasta på det förhållandet att det närliggande begreppet "community" eller på tyska "gemeinschaft" tvevelsutan kom att spela en central roll som grundbegrepp för de delar av samhällsfilosofin och den politiska ekonomin varur sociologin växte fram.¹⁸ Johan Asplund har i sin essä om Ferdinand Tönnies berömda monografi om *Gemeinschaft och Gesellschaft* hävdad att denna står "... som ett slags vändkors mellan två epoker, den 'förmoderna' och den 'moderna'." (Asplund, 1991: 40) Och att vi har att göra med en *tankefigur*: "Tankefigurernas nivå är den nivå där verkligheten är på väg att bli till språk, till text eller tal, men i förhållande till en utvecklad text eller ett utvecklat tal är tankefigurerna dock 'stumma'. De är ett sätt att se." (Asplund, 1991: 39).

Det ligger mycket i denna karakterisering. Exakta bestämmningar av de delvis överlappande begreppen civilsamhälle, community och livsvärld blir ofta tillkrånglade och språkligt komplexa. Det är då viktigt att hålla isär bestämmningar som följer etymologiska-idéhistoriska linjer och sådana som är mer synkront-analytiskt orienterade. I båda fallen vill jag dock hävda att det är klokt att hålla i sikte den sociologiska tankefigur som utgör en minsta gemensamma nämnare för alla tre begreppen. För att motverka den hypostasering som lätt insmyger sig i resonemang där begrepp som associerar till en bestämd plats i samhället används – ”civilsamhället” – kommer jag i det följande istället använda begreppet civilitet som beteckning för detta sociologiska-analytiska tema.

Mycket talar för att Björn Eriksson identifierat denna kärnproblematik, när han i sin analys av den skotska fyrstadieläran (utvecklad under en tjuugoårsperiod från 1760-talet genom insatser av främst Adam Smith, Adam Ferguson och John Millar) talar om en ”kopernikansk omvälvning” inom samhällsanalysen (Eriksson, 1989: 39). 16- och 1700-talets fördragsteorier byggde på ”de stora händelsernas” kausalitet; en ursprunglig lagstiftare eller något utomordentligt subjekt antogs ha ingripit utifrån/uppfifrån (jfr idéhistorikern Lovejoys analys av ”the great chain of being” som kan uppfattas som en närbesläktad tankefigur; Formigari, 1973). Eriksson ser den kristna samhällsuppfattningen som en urtyp för den stora händelsens logik;

... samhället betraktas som ett resultat av Guds vilja. Det är skapat för människors bästa eller något annat outrannsakeligt skäl och givet en gång för alla, genom en enda magnifik händelse. (Eriksson, 1989: 36)

Mot kontraktsteorier och furstesuveränitet står den moderna samhälls-
analysens ”små händelser”:

... förändringen ligger utanför alla former av avsikter och vilja och styrs istället av en sorts social logik – ingen enskild individ, grupp eller instans kan göra anspråk på att ha initierat den. Man får därmed lov att erkänna att samhället styrs av en egen dynamik som på sikt formar det i riktningar som ingen avsett. (Eriksson, 1989: 38)

En formulering av civilsamhällets grundfunktioner och struktur, som hämtar sin näring ur *denna* moderna vision av den sociala dynamikens karaktär, finner vi hos Ferguson. Han ansluter sig till upplysningstidens tillit till människans förmåga att träda ut ur sin självförvällade omyn-dighet, men utan att hemfalla åt den atomism och partikulära rationa-lism som utgjort tema för konservativ kritik. Människan har i kontrast till djuren en inneboende kapacitet “to consult, to persuade, to oppose, to kindle in the society of his fellow-creatures.” “He acts best when in social groups. His life is therefore happiest and freest when under their-influence of the animated spirit of society.”¹⁹ Ferguson oroar sig dock för att olika former av korruption och nedgång kan drabba den sköra of-fentliga andan. Det största hotet utgörs av den tillväxande arbetsdel-

ningen: Uppsplittningen mellan offentlig administration, privata medborgare och politiker, arbetsdelningen mellan entreprenörer, arbetare, soldater och civila kan leda till en nedbrytning av samfällighetens band.

Här framträder civilsamhället som en väv av människor i interaktion med varandra – ”de små händelsernas kausalitet”. Fergusons analys rör vid en svårfångad problematik – en modern tankefigur – som också kan uttryckas i termer av en grundläggande *socialitet eller kanske snarare civilitet*. Här finns en sociologisk kärna . . . ”och den gäller problemet med social integration (möjliggjord genom norm, kultur, interaktion, språk etc). Men samtliga av de paradigmatiska samhällsvetenskaperna kan i själva verket sägas röra vid detta problem: Staten/makten integrerar det sociala livet uppifrån, marknaden integrerar det sociala livet inifrån genom monetära utbytesrelationer, och samhället/socialiteten integrerar det sociala livet underifrån; genom mångfalden av de handlingar som vi individer utgör i loppet av dagligt liv.” (Bertilsson, 1990: 16)

4.1 *Kommunikativ handling*

I det följande skisseras på en tolkning av teorin om kommunikativ handling. Den betraktas då som ett försök att närmare analysera vad som händer inom och mellan oss människor, när vi genom mångfalden av våra dagliga handlingar bär fram civiliteten. När Habermas betraktar . . . handling som ett bemästrande av situationer” kan detta tolkas som ett försök att rikta analysen mot konkret pågående sociala relationer.²⁰ När någon eller några riktar sig mot den objektiva världen, så aktualiseras *under vissa omständigheter* ett handlingstema: Desto mindre kulturella traditioner och sociala strukturer på förhand avgör vilka giltighetsanspråk som måste resas – ”när, var för vad och för vem, respektive av vem de måste accepteras” – ju större är sannolikheten att en argumentativ process sätts i rörelse (Habermas 1990: 173; White, 1990: 98). Den problematisering av livsvärldens självklarheter som Habermas talar om i sammanhanget *måste* ske utifrån deltagarnas horisont, dvs den . . . ”reservoar av övertygelser kommunikationsdeltagarna använder sig av för att täcka det behov av inbördes förståelse som uppstår i en situation med konsensusdugliga tolkningar.”²¹ Stegvis utkristalliseras en situation, ett tematiserat utsnitt ur den vidare livsvärlden:

En *situation* utgör ett utsnitt av livsvärlden som avgränsats i relation till ett tema. Ett tema uppkommer i samband med (åtminstone) en av deltagarnas intressen och handlingsmål; det ringar in ett *relevansområde* av tematiserbara situationselement och det accentueras genom de *planer* som deltagarna gör upp på grundval av sina situationstolkningar för att realisera sina mål. Den tolkade handlingssituationen ringar in ett tematiskt öppnat spelrum av *handlingsalternativ*, dvs av betingelser och medel för att genomföra planer. . . .

Medan aktören behåller livsvärlden i ryggen som en resurs för förståelseorienterat handlande, framstår för honom de restriktioner omständigheterna sätter för genomförandet av hans planer som beståndsdelar av situationen. Och i referenssystemet med tre formella världsbegrepp kan dessa beståndsdelar sorteras som fakta, normer och upplevelser. (Habermas 1990: 189–190)

De tre sista begreppen i citatet här ovan – 'fakta', 'normer', 'upplevelser' – hänvisar till Habermas undersökningar av hur social handlingskoordinering kan tänkas vara uppbyggd.²² Han menar sig ha formulerat en möjlighet, som förbigås i tidigare handlingsteoretiska perspektiv, nämligen *handlingskoordinering genom förståelseorientering* (till skillnad från framgångsorientering) och som sker genom kommunikativt handlande:

Om kommunikativa handlingar talar jag, när de delaktiga aktörernas handlingar inte koordineras via egocentriska framgångskalkyler utan via uppnåendet av inbördes förståelse (*Verständigung*). I kommunikativt handlande är deltagarna inte primärt inriktade på framgång utan på inbördes förståelse. (. . .) Den enes kommunikativa handling lyckas bara när den andre accepterar den på ett specifikt sätt; när han (hur implicit det än må vara) tar ställning till ett i grunden kritiserbart giltighetsanspråk med 'ja' eller 'nej'. Såväl ego, som med sitt yttrande reser ett giltighetsanspråk, som alter, som erkänner eller tillbakavisar detta, stödjer sina avgöranden på potentiella skäl. (Habermas, 1990: 164–165)

Argumentationen baseras som bekant på en grundlig genomgång och värdering av analytisk språkfilosofi. Med risk för att framställningen här blir obegriplig och/eller framstår som trivial, tvingas jag inskränka mig till att behandla några centrala tankegångar.

Habermas hävdar att de andra handlingsteoretiska perspektiv han identifierar inom samhällsvetenskap och filosofi, visserligen förutsätter språklig kommunikation, men att dessa analyser inte tar steget fullt ut (Habermas, 1984: 95). Han tänker sig att kommunikativt handlande principiellt sett uppstår, först när följande tre validitetsanspråk (giltighetsanspråk) kan tematiseras i en reflexiv argumentation:

1. *Anspråk på sanning*, som måste resas i förhållande till den objektiva världen och som är avgörande för måluppfyllande handlingars effektivitet (Habermas, 1984: 87). Tematiseringen sker här i en teoretisk diskurs.

2. *Anspråk på sannfärdighet (eller oppriktighet)*, som måste besvaras med hänvisning till den subjektiva världen; är individens expressioner ärliga, är individen ärlig gentemot sig själv? ”Dramaturgiska handlingar innesluter kunskap om agentens egen subjektivitet. Expressionerna kan kritiserars som oärliga, dvs bli avfärdade som bedrägliga eller som uttryck för självbedrägeri.” (Habermas, 1984: 334; min översättning) När anspråken på sannfärdighet och oppriktighet aktiveras, så talar Habermas om en terapeutisk diskurs eller estetisk kritik.

3. *Anspråk på normativ riktighet*, som måste besvaras i förhållande till den sociala världens normer . . . ”I moralisk-praktisk argumentation

kan deltagarna undersöka både en viss handlingens riktighet i relation till en given norm och en sådan norms riktighet i sig.” (Habermas, 1984: 334; min översättning) Tematiseringen sker här i vad Habermas kallar en praktisk diskurs.

Kommunikativ handling sker således i förhållande till den objektiva, sociala och subjektiva världen (i likhet med annan handling), men aktörerna

”... relaterar sig inte längre direkt till något i den objektiva, sociala eller subjektiva världen, utan relativiserar sina yttranden om något i världen i förhållande till möjligheten att deras giltighet kan bestridas av andra aktörer.” (Habermas, 1990: 188)

Visserligen kan ”livsvärlden”, ett begrepp med rötter i fenomenologiskt tänkande, uppfattas som en plats i samhället, en hypostaserad samhällsfär med kvalitativt andra integrationskrafter, än den som Habermas betecknar som ”systemet”. Men distinktionen mellan system och livsvärld bör rimligen uppfattas som analytisk.²³ Ett tematiserat utsnitt ur livsvärlden – en situation – skapas vid människors försök att bemästra objektiva, sociala och subjektiva element i den väv av relationer de är indragna i. Koordinering och integration kan här ske genom kommunikativ handling.

Begreppet system står för den instrumentella ordningen, koordineringen upprätthålls med hjälp av de ”av-lingvistifierade medierna” pengar och makt (och riktas främst mot en stabilisering av de icke-avsedda konsekvenserna av mänskligt handlande; jfr Adam Smiths osynliga hand och staten som institutionaliserat våldsmonopol). En konsekvens blir att reellt existerande kommunikativt handlande måste uppfattas som ”embedded” i medierna makt och pengar. Habermas ser detta som ett hot, vilket föranleder hans diskussioner om kolonisering av livsvärlden.

Min huvudpoäng här är inte att ta ställning för eller emot rimligheten i denna analys. Däremot torde det stå klart att teorin om kommunikativt handlande cirkulerar kring den tankefigur som både ekonomiskt centrerade och weberianskt influerade handlingsteorier varken löst eller primärt intresserat sig för. Habermas perspektiv är inte ”bara” intressant därför det ger en anvisning om hur vi kan formulera ett *kontextualiserat* perspektiv på mänskligt handlande. Habermas strävar också envetet mot att uppfylla upplysningens projekt – att befria människan från hennes självförvållade omyndighet – och undersöker därmed också den mänskliga *autonoms* samhälleliga förutsättningar och villkor.

5 Sammanfattande diskussion

I diskussionen om det utilitaristiska dilemmat har vi sett att teorier om rationella valhandlingar leder till att social ordning *antingen* förutsätter ett sammanfallande av (eller en komplementaritet mellan) aktörernas preferenser (figur 2), *eller* att den tillgängliga och kända kausalstrukturen, mål-medel kedjorna, i någon mening "pekar åt samma håll" (figur 3). Den därpå följande diskussionen klargjorde att denna form av (instrumentell) ordning vanligen konkretiseras i marknadsrelationer (preferenserna medger utbyten) och/eller i herreväldesrelationer (någon/några tvingar de andra aktörerna till ordning, samtidigt som dessa inte ser andra möjligheter, eller av andra skäl betraktar ordningen som legitim). Vissa spelteoretiska analyser har dessutom uppmärksammat ett specialfall av instrumentell ordning: Givet vissa bestämda villkor, så kan social ordning uppstå som en oplanerad konsekvens av individuellt nyttomaximerande handlingar.

Preferensformande sociala processer och mellanmännisklig kommunikation införs dock vanligen som *ad hoc*-moment i instrumentalistiska modeller. Ibland görs utsagor om normer/värderingar och mänskliga kapaciteter, men dessa ges varken en historisk-kontextuell eller teoretisk bestämning. Gemensamt för samtliga modeller är att aktörerna ej tillskrivs förmågan att *medvetet* förändra situationens premisser; de kända och tillgängliga mål-medel kedjorna betraktas som konstanta.

Om den sociala verkligheten bara hade dessa aspekter, så skulle aktörernas möjligheter att medvetet förändra den sociala ordningen vara starkt kringskurna. Valfrihet och autonomi framstår då som spöken i det sociala maskineriet. Begränsningarna hos dessa handlingsmodeller framträder tydligast, om och när ambitioner att *skapa någon ny form av social ordning* förs upp på dagordningen, men perspektivet medger egentligen inte denna frågeställning. Resonemang om hur nya, eller alternativa, sociala ordningar medvetet skulle kunna skapas av de närmast berörda, riskerar att dra utopismens eller löjets skimmer över sig: Antingen tvingas vi in i någon form av "*robinsonad*", dvs vi hamnar i spekulationer om hur två eller flera människor i någon form av ett tänkt anarkistiskt "urtillstånd", skulle kunna närma sig varandra för att skapa en gemensam social ordning. Eller så hamnar vi i Webers resonemang om ett plötsligt och oförklarligt uppdykande av en *heroisk hjälte*, som "mot alla odds" blir vår idiosynkratiske vägvisare. Detta tyder på att instrumentalistiska handlingsteorier hamnat i en återvändsgränd.

Resonemanget om livsvärlden medger dock fokusering på de fall där problematiseringen av livsvärlden *redan är i rörelse* genom intersubjektivt förankrade processer. Om jag förstår Habermas rätt, så kan detta i själva verket betraktas som det normala. Analysen kan därmed riktas mot de situationer där den ömtåliga, kommunikativt burna, sociala

integrationen kan växa och vårdas, eftersom den sociala ordningen där varken ger sig "automatiskt", eller genom relationer av över- och underordning (Habermas, 1989: 135). Jag tolkar detta som att fokus är inställt på marknadens och herraväldets sprickor, dvs på situationer som karakteriseras av social öppenhet.

Habermas placerar klart och tydligt den *teoretiska diskursen* i ett socialt kontext, närmare bestämt till den argumentativa och språkligt förmedlade process, som nödvändigtvis sker intersubjektivt. En slutsats blir att även ekonomer, statsvetare och politiker har sin livsvärld i ryggen som kontext och nödvändig resurs. På denna punkt kan Habermas uppfattas som en postempiristisk samhällsvetare, som fortfarande försvarar det moderna projektet. Dialog, argumentation, tolkning och störningsfri kommunikation, som ej koloniserats av marknads- och maktrelationer, blir vetenskapens sociala fundament.

Habermas kan dessutom gå utöver instrumentella och effektivitets-höjande teoretiska diskurser och röra vid frågor som har med mening, mål, riktning och praktiskt förnuft att göra. Vad skall vi använda våra materiella resurser till? Varför är det bra med tillväxt? Varför är det viktigt med solidaritet? Detta leder över till en annan typ av situationer, där marknadens och/eller herraväldets sprickor blottas. När detta inträffar så, problematiseras den sociala världens normer och värderingar (*praktisk diskurs*) och/eller individernas självkänedom, autenticitet och uppriktighet (*terapeutisk diskurs eller estetisk kritik*).

Uppfattad på detta sätt kan teorin om kommunikativt handlande vidga vår blick för sprickor i marknaden och herraväldet. Här öppnar sig möjligheter till direkt koordination mellan de inblandade aktörerna. Det rör sig om en intersubjektivt förankrad läroprocess som stegvis kan öka autonomi. En sådan process får rimligen både kvantitativa och kvalitativa konsekvenser för aktörernas målmedel kedjor: Fler målmedel kedjor kan kartläggas och innebörden/värderingen av denna nyvunna kunskap om objektiva förhållanden kan förankras i aktörernas sociala och subjektiva värld.

Därmed skymtar också en koppling mellan kommunikativt handlande och participativ demokratiteori. Mark Warren analyserar förutsättningarna för "self transformation" och ställer i detta sammanhang den traditionella standardversionen av liberal demokrati mot vad han benämner den expansiva demokratitraditionen. I den senare antar man att participationen skall ha följande transformativa effekter på människorna . . . "they would become more public spirited, more tolerant, more knowledgeable, more attentive to the interest of others, and more probing of their own interests." (Warren, 1992: 8) Det är intressant att notera att Warren avgränsar den participativa demokratitraditionens giltighet till att främst gälla sådana materiella och imateriella förhållanden

som *inte* karakteriseras av resursknapphet. Exempelen är långt ifrån triviala eller utopiskt långsökta. Även den participativa eller expansiva demokratitraditionen söker således efter vägar att öka autonomi i mänskligt handlande och synes vara på väg att specificera när, var och hur detta är möjligt.

I ljuset av konsekventa handlingsteoretiska perspektiv blir det allt svårare att uppfatta människan enbart som "a rule-follower". Vi kan med Alan Wolfe börja tala om människan som "a rule-maker":

In the sociological tradition, and then only in that part of it that rejects an emphasis on social structure in favor of the notion that ordinary people create their moral rules out of everyday interactions with others, lies an understanding of moral agency that allows us to bring people back in modernity, to begin to give them the control over their participation in the making of moral rules that the market and the state promised but never delivered. (Wolfe, 1989: 234)

Jag har argumenterat för att uppfatta hela samhället och dess olika institutioner, som en kokkittel för den civilitet som produceras, reproduceras och transformeras i konkret förankrade sociala relationer. En mänsklig handling kan renodlat behandlas A) i ljuset av primära återföringsrelationer; handlingen styrs då under hänsynstagande till ekonomiska aspekter, B) i perspektivet av sekundära återföringsrelationer; styrningen sker då under hänsynstagande till politiska aspekter, i bästa fall under villkor där samtliga aktörer kan vara subjekt, eller C) genom den typ av sociala processer som Habermas försökt fånga i begreppet kommunikativt handlande; handlingsstyrningen får då också ett fundament i civiliteten. Autonomi blir en resurs och inte ett hot. Frågan om hur "blandningen" ser ut och var tonvikten ligger, sammanfaller med den empiriska frågan om hur civila processer kan växa på våra arbetsplatser, på marknaden, i statsapparaten, i riksdagen, på dagis osv. Ser man på problematiken i detta handlingsteoretiska perspektiv, står det klart att civila processer utgör en nödvändig förutsättning för ekonomi och politik.

Författaren tackar Margareta Bertilsson och Lars Udehn för viktiga synpunkter.

NOTER

¹ Detta har enligt min mening varit tydligt i exempelvis debatten om civilsamhällets för och emot i Dagens Nyheter, 14/6–29/8, 1992: Se Arvidsson, H., Blecher, G., Greider, G. & Lappalainen, T., Greider, G. & Lappalainen, T., Lindqvist, S., Persson, G., Rothstein, B., Sangregorio, I-L., Stephanson, A., Trädgårdh, L., Zetterberg H. L.

² Se uppslagsordet "social market" i *Concise Encyclopaedia of Participation and Co-management*.

- ³ Uppslagsordet "economic science and economics" i *The New Palgrave – A Dictionary of Economics*. Samma grundtanke återfinns under uppslagsordet "economics" i *International Encyclopedia of the Social Sciences* (1968) och hos Weber (1983: 237).
- ⁴ Detta kan man förvissa sig om genom nära nog vilken grundläggande modern lärobok i nationalekonomi som helst, exempelvis Alchian & Allen (1977: 24–26). Se även under ingångarna "economic man" och "economic theory and the hypothesis of rationality" i *The New Palgrave*. Här finns en mycket omfattande kritik från sociologiskt håll. Etzioni (1988, kap. 2) har exempelvis hävdad att neoklassisk ekonomisk utilitarism är tautologisk och/eller kontraempirisk och/eller innehållslös. Två goda sammanfattningar av skiljelinjer mellan neoklassisk ekonomi och sociologiska perspektiv utgörs av Swedberg & Himmelstrand & Brulin (1987) och Hirsch & Michaels & Friedman (1987). Österberg (1988) behandlar frågan utförligt (speciellt kap 2 och 3) och Pontara (1987) ger en idéhistorisk översikt och på annat sätt viktig orientering.
- ⁵ Jag följer här Elster (1986: 4ff). Min egen översättning av citaten.
- ⁶ Se Elster (1986: 13), där hävdas att kognitionerna och önskningarna måste förorsaka beteendet *som skäl* och inte endast genom ett yttre sammanträffande. Elsters påpekande utgör här, vad jag förstår, ett försök att hantera den kritik av rational-choice modeller, som brukas diskuteras under rubriken "realism eller prediktion" (se Granquist, 1987, s. 55ff och Hirsch & Michaels & Friedman). Men, frågan om hur kognitioner och handlingsmotiv skall, bör eller kan förbindas med yttre handlingar, är en avgörande tvistefråga inom filosofisk-analytisk handlingsteori och har större räckvidd, än vad Elster synes medge: Se Thalbergs (1985) översikt.
- ⁷ Elster (1986: 13). Min översättning. Där anges också två villkor, som knyter sig till *hur* den adekvata kognitionen skall ha skapats; i likhet med vad som gäller för sambandet mellan kognition-handling och önskning-handling, så skall kognitionen vara förorsakad av evidensen och dessutom "på rätt sätt". Detta för att utesluta sken-rationella handlingar, som kan uppstå tack vare en tillfällig lyckträff.
- ⁸ Jag följer här Parsons (1968: 51–77). Se även Habermas (1989: 205ff). Med uttrycket "att sträva mot samma mål" avses här ej konsensus. En konflikt eller ett konkurrensförhållande kan mycket väl innebära ett stabilt och varaktigt utbyte mellan parterna, så att ett socialt mönster – "en ordning" – uppstår. Däremot måste det betraktas som självomtsägande att tänka sig ett socialt system, där samtliga aktörer handlar idiosynkratiskt utan några som helst gemensamma mönster.
- ⁹ Se Mayhew (1984: 124ff) som också driver tesen att Parsons själv kom att inta en position liknande de tidiga utilitaristernas, samt Eriksen (1986). Swedberg et al (1987), Etzioni (1988: 37).
- ¹⁰ Se exempelvis Coleman (1979: 404–405), Dawe (1986) och Eriksen (1986). Jag tar inte här ställning till huruvida denna kritik – som ofta går tillbaka på Dennis Wrongs artikel från 1961 – gör full rättvisa åt Parsons. Här finns en omfattande debatt: se Adriaansens (1978).
- ¹¹ Se Sewells kommentar till Coleman, i *American Journal of Sociology*, s. 168. Wallace (1990: 208) hävdar att to m Max Weber skulle arbetat med ett antagande om "innate self-interest rationality" och att detta är kärnan i hans uppfattning om målrationalitet (*zweckrationalitet*). Wallace belägg för detta är dock enligt min mening mycket tunnt och missvisande. Som väsentligt för distinktionen mellan målrationalitet och värderationalitet anger Wallace ett engelskt citat av Weber, där värderationalitet skulle beteckna aktörers orientering mot övertygelser . . . "regardless of possible costs to themselves" (Wallace, s. 210; Weber, 1978, s. 25). Vid närmare kontroll upptäcker man dock att både den svenska översättningen och den tyska originaltexten talar om . . . "utan avseende på de förutsebara följderna", vilket rimligen avser ett vidare spektrum av verkningar än vad som inbegripes i begreppet kostnader (se Weber 1983: 19 och Weber 1956: 12, min kursiv). Webers begreppsapparat är här otydlig. Det är logiskt

sett möjligt att anta Weber opererade med en implicit distinktion mellan primära och sekundära verkningar. Habermas-Shluchters tolkning i figur 4 blir då möjlig (se nästkommande avsnitt); dvs att distinktionen mellan mål- och värderationellt handlande gäller huruvida *biverkningar* (sekundära relationer) tas med i beräkningen eller ej. Man kan således tänka sig att primära verkningar (eventuella kostnader och vinster för aktören själv) ingår i aktörens överväganden i *både* målrationellt och värderationellt handlande, under det att de vidare följderna, biverkningarna; sekundärrelationerna endast ingår i målrationella handlingar.

- ¹² Detta är ett tema i Mancur Olsens diskussion om kollektiv handling, vilken jag behandlar på annat ställe: Se Gustafsson (1990).
- ¹³ Uppslagsordet "political science" i *The Blackwell Encyclopedia of Political Science*, 1991. Samma grundtanke återfinns under uppslagsordet "political science" i *International Encyclopedia of the Social Sciences*, (1968) och hos Weber (1983: 14).
- ¹⁴ Jag anser att man med denna terminologi kan undvika den i mina ögon tilltrasslade begreppsapparat som Jon Elster nyligen föreslagit. Ställd inför egenintressets och instrumentaltitetens analytiska och empiriska svårigheter, föreslår han en distinktion mellan *normer*, som förmodas vara icke-konkvensetiska, dvs icke-instrumentella, och *instrumentell* rationalitet på vilken rationella valhandlingar grundas (se Rothstein 1993). Jag hävdar att både primära och sekundära återföringsrelationer är rationella i meningen att de är instrumentella, men att de förra relaterar sig uteslutande till aktörens egna preferenser, under det att de senare relaterar sig till alters mening, preferenser och (av ego förmodade) värdesystem.
- ¹⁵ Uppslagsordet "game theory" i *The Blackwell Encyclopedia of Political Science*.
- ¹⁶ Axelrod, enligt Zagore (1986: 62).
- ¹⁷ Jag följer här Habermas (1990: 178ff). Se även Coleman (1986).
- ¹⁸ Se Bertilsson (1990), Otnes (1991) och Nisbet (1972, kap. 3).
- ¹⁹ Jag följer här Kean (1988). Citaten hänvisar till Fergusons *An Essay on the History of Civil Society* (1767) enligt Kean.
- ²⁰ Habermas (1990: 189).
- ²¹ Habermas (1990: 191). Tilläggas bör att Habermas hävdar att livsvärlden inte bara utgör ett kontext, utan också fungerar som en nödvändig resurs (är konstitutiv) för förståelseprocesser.
- ²² Habermas (1990: 162), se även Alexander (1985: 408f).
- ²³ Se Alexanders recension av Habermas, där just detta diskuteras. Även Baxter (1987) för ett resonemang om denna problematik.

REFERENSER

- Adriaansens, H. P. M. (1978), 'The utilitarian and the conceptual dilemma: An interpretation of Parsons', *The Netherlands Journal of Sociology*, vol 14, s. 157–172.
- Alchian, A. & Allen, W. R. (1977), *Exchange and Production: Competition, Coordination and Control*. Belmont: Wadsworth.
- Alexander, J. C. (1985), 'Review Essay: Habermas' New Critical Theory: Its Promise and Problems', *American Journal of Sociology*, Vol. 91, s. 400–424.
- Andersen, H. (1990), 'Morality in Three Social Theories: Parsons, Analytical Marxism and Habermas', *Acta Sociologica*, vol 33, s. 321–339.
- Arvidsson, H. (1992), 'Staten kan inte fylla tomrummet – 80-talet punkterade drömmen om människan befriat från socialt ansvar', *Dagens Nyheter*, 1/7.
- Arvidsson, H. (1992), 'Visionernas sammanbrott – övertro på tidigare utopier framtvingar dagens samhällsutveckling', i *Dagens Nyheter*, 25/7.
- Asplund, J. (1991), *Essä om Gemeinschaft och Gesellschaft*. Göteborg: Korpen.

- Barry, B. & Hardin, R., red. (1982), *Rational Man and Irrational Society? An Introduction and Sourcebook*, Beverly Hills, London, New Dehli: Sage. (s. 11–37).
- Baxter, H. (1987), 'System and life-world in Habermas' Theory of Communicative Action', *Theory and Society*, Vol 16.
- Berg, E. (1984), 'Den ekonomiska människan i politiken', *Hälften för Kritiska studier*, vol 18, nr 3.
- Bertilsson, M. (1987), *Slaget om det moderna – sociologiska essäer*, Stockholm/Lund: Symposium.
- Bertilsson, M. (1990), 'Sociologins kärna', *Sociologisk Forskning*, vol 27, nr 3.
- Blecher, G. (1992), 'Statsmakten blir ett bolag – konservatismens ideologi har omskapat det politiska tänkandet i USA', *Dagens Nyheter*, 22/8.
- Coleman, J. S. (1986), 'Social Theory, Social research and a Theory of Action'. *American Journal of Sociology*, vol 91, 1309–35.
- Concise Encyclopaedia of Participation and Co-management*, Széll, G. (ed). Berlin: Gruyter, 1992.
- Dawe, A. (1979), 'Theories of Social Action' i Bottomore, T. & Nisbet, R., red, *A history of Sociological Analysis*. London: Heinemann.
- De Vroey, (1975), 'The Transition from Classical to Neoclassical Economics: A Scientific Revolution', *Journal of Economic Issues*, vol 9.
- Eliasson, R. (1991), 'Omsorgsrationalitet och dess villkor'; Bergsten, B. & Bjerkman, A. & Hermansson, H-E. & Israel, J., red, *Etik, solidaritet och välfärd – Till Harld Swedner*. Göteborg: Daidalos.
- Elster, J. (1989), 'The market and the forum: Three varieties of political theory', i Elster & Hylland, red., *Foundations of Social Choice Theory*. Cambridge: Cambridge university Press..
- Elster, J. (1986), 'Introduction', i Elster, J., red., *Rational Choice*. Basil Blackwell.
- Eriksen, O. E. (1986), 'Handlingskoordinering og social orden', *Tidskrift for Samfunnsforskning*, bd 27, no 3, s. 217–238.
- Eriksson, B. (1989), 'Små händelser och stora händelser', *Sociologisk Forskning*, vol 26, nr 2.
- Etzioni, A. (1988), *The Moral Dimension*. NY: Free Press.
- Formigari, L. (1973), 'Great Chain of Being', *Dictionary of the History of Ideas*, New York: Ch. Scribners.
- Giddens, A. (1987), *Social Theory and Modern Sociology*. Oxford: Polity Press.
- Gould, M. (1989), 'Voluntarism versus utilitarianism: A Critique of Camic's History of Ideas', *Theory, Culture & Society*, vol 6., s. 637–654.
- Granovetter, M. (1985), 'Economic Action, Social Structure and Embeddedness', *American Journal of Sociology*, vol 91, s. 481–510.
- Granqvist, R. (1987), *Privata och kollektiva val – En kritisk analys av public choiceskolan*. Lund: Arkiv.
- Greider, G. & Lappalainen, T. (1992), 'Den enda vägens utopi – granskning av den svenska högerns ideologi', *Dagens Nyheter* 14/6.
- Greider, G. & Lappalainen, T. (1992), 'Den falska bilden av samhörighet – civila samhällets utopister vill permanenta klyftan mellan rika och fattiga', *Dagens Nyheter*, 14/7.
- Gustafsson, R. Å. (1990), 'Kritiska anteckningar kring teorier om rationell handling i ljuset av sociologisk teori', i Aronsson & Berglind, red., *Handling och handlingsutrymme*. Lund: Studentlitteratur.
- Habermas, J. (1984), *The Theory of Communicative Action, vol 1*, London: Heinemann.
- Habermas, J. (1989), *The Theory of Communicative Action, vol 2*. Boston: Beacon Press.
- Habermas, Jürgen (1990), *Kommunikativt handlande – Texter om språk, rationalitet och samhälle*, Göteborg: Daidalos.

- Held, D. (1990), *Models of Democracy*, Oxford: Polity Press.
- Hindess, B. (1985), 'Rationell beslutsteori och politisk analys', *Häftan för Kritiska Studier*, årg. 18, nr 2, s. 42–59.
- Hirsch, P. & Michaels, S. & Friedman, R. (1987), 'Dirty Hands versus Clean Models: Is Sociology in Danger of Being Seduced by Economics?', *Theory and Society*, vol 16, s. 317–336.
- Hugemark, A. (1992), 'Marknaden som mall; ekonomer i välfärdsdebatten 1973–1990', *Häftan för Kritiska Studier*, vol 25, nr 4.
- Kean, J. (1988), 'Introduction' & 'Despotism and Democracy', i Kean, red., *Civil Society and the state – New European Perspectives*. London: Verso.
- Kieve, R. A. (1986), 'From necessary illusion to rational choice? A critique of neo-marxist rationalchoice theory', *Theory and Society*, vol 15, s. 557–582.
- Lewin, L. (1988), *Det gemensamma bästa – Om egenintresset och allmänintresset i västerländsk politik*, Stockholm: Carlsson.
- Lindensjö, B. (1988) 'Social rättvisa enligt Rawls', *Häftan för Kritiska Studier*, vol 21 nr 3.
- Lindqvist, S. (1992), 'Ska kyrkan passa lilla Lisa?' *Dagens Nyheter* 7/9.
- Mayhew, L. (1984), 'In Defense of Modernity: Talcott Parsons and the Utilitarian Tradition' *American Journal of Sociology*, vol 86.
- Moser, P. K. (1990), 'Rationality in action: general introduction, in Moser, P. K., red., *Rationality Action – Contemporary approaches*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Nisbet, R. A. (1972), *The Sociological Tradition*. London: Heinemann.
- Otnes, P. (1991), 'Renaissance fo Gemeinschaft?', *Tidskrift for Samfunnsforskning*, årg 32, s. 291–311.
- Parsons, T. (1968, third edition) *The Structure of Social Action*, New York: Free Press.
- Persson, G. (1992), 'Smärtsamma insikter – alternativet till offentlig sektor är marknaden', *Dagens Nyheter* 9/7.
- Rothstein, B. (1993), 'Välfärdsstatens mortaliska logik', *Häftan för Kritiska Studier*, nr 2–3.
- Rothstein, B. (1992), 'Valfriheten kan bli dyrt – välfärdspolitiken går att förena med ett starkt civilsamhälle', *Dagens Nyheter*, 19/8.
- Sangregorio, I.-L. (1992), 'Med kvinnors mått mätt – samarbete kring vardagens sysslor istället för köpta tjänster', *Dagens Nyheter*, 30/7.
- Stephanson, A. (1992), 'I strid med de tio budorden – Lars Trägårdh om Timbros motsägelsefullhet', *Dagens Nyheter*, 6/7.
- Swedberg, R., Himmelstrand, U. & Brulin, G. (1987), 'The Paradigm of Economic Sociology: Premises and Promises', *Theory and Society*, vol 16, s. 169–213.
- Thalberg, I. (1985), 'Analytical Action Theory: Breakthroughs and deadlocks' in Seebass, G. & Tuomela, R., red., *Social Action*. Dordrecht: D. Reidel.
- The Blackwell Encyclopedia of Political Science*. Oxford: Basil Blackell reference 1991.
- The New Palgrave – A Dictionary of Economics*, (1987), Eartwell, Milgate & Newman, red., London: Macmillan.
- Therborn, G. (1991), 'Cultural Belonging, Structural Location and Human Action – Explanation in Sociology and in Social Science', *Acta Sociologica*, vol 34, s. 177–191.
- Trädgårdh, L. (1992), 'Vem skyddar oss mot familjen? – I välfärdsstaten finns plats för dem som inte passar in', *Dagens Nyheter*, 6/8.
- Wallace, W. L. (1990), 'Rationality, Human Natur, and Society in Weber's Theory', *Theory and Society*, vol 19, s. 199–223.
- Warren, M. (1992), 'Democratic theory and self-transformation', *American Political Science Review*, vol 86.
- Weber, M (1956), *Wirtschaft und Gesellschaft*, 4. Auflage, Erster Halbband, Tubingen: Verlag J. C. B. Mohr.

- Weber, M. (1977), *Vetenskap och politik*, Göteborg: Korpen.
- Weber, M. (1978), *Economy and Society Volume One*, Berkeley: University of California Press.
- Weber, M. (1978), *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism*, London: Unwin University Books.
- Weber, M. (1983), *Ekonomi och samhälle del I*, (Lundquist, sv övers.), Lund: Argos.
- White, S. K. (1990), *The Recent Work of Jurgen Habermas*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Wolfe, A. (1989), 'Market, State and Society as codes of Moral Obligation', *Acta Sociologica*, vol 32.
- Zagore, F. C. (1986), *Game Theory – Concepts and Applications*, Sage University Papers series on Quantitative Application in the Social Sciences, Beverly Hills and London: Sage publications.
- Zetterberg, H. L. (1992a), 'Var tid har sina reaktionärer – Lika-för-alla-lösningar passar inte längre', *Dagens Nyheter*, 29/8.
- Zetterberg, H. L. (1992b), *Den svenska socialstaten – ett forskningsprojekt*, Stockholm: City University Press-Timbro.
- Österberg, D. (1988), *Metasociology. An Inquiry into the Origin and Validity of Social Thought*. Oslo: University Press.

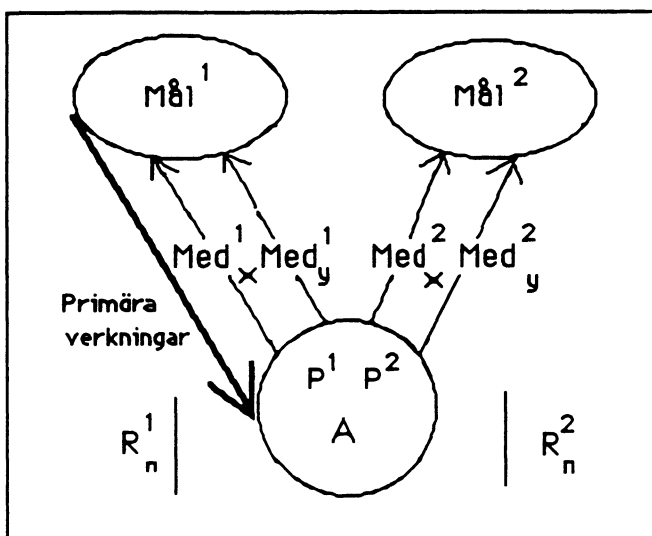
SUMMARY

Rolf Å Gustafsson

Economics, politics and civility – towards an action-theoretical discourse on market, state and civil society

In the recent Swedish debate on the welfare state a controversy has arisen over the potentials and pitfalls of the market, the state and civil society. It is argued that there is a tendency to hypostatize this triad. The article sets out to show that the difficulties this raises can be counteracted by inserting an action-theoretical frame of reference into the debate. Three main alternative frames of reference are considered: rational choice, Weberian sociology and Habermas' communicative action. These are analyzed from the perspective of their contextualizing and autonomizing potentials, i. e. in terms of how they relate actors to their social context, and how they handle the problem of voluntarism. It is shown that rational choice theories – basically relevant to the economics of scarce resources – face insurmountable difficulties when confronted by the utilitarian dilemma formulated by Parsons in the late 30s. Weber can be associated with an analytical approach to politics – focusing on binding decisions taken by legitimate source of authority – but his approach still fails to resolve the problem of human agency and autonomy. At this point, a crucial distinction is made between primary and secondary feedback in models of action. It is argued that Habermas/Schluchter, in their interpretation of Weber, implicitly make such a distinction. This opens up a socio-political dimension in models of action. Nevertheless, in the Weberian case, the agent is still regarded as a rule-follower, and the intersubjective foundations of value systems remain a puzzle. The significance of the theory of communicative action lies in its attempt to handle the problem of civility, as formulated by Ferguson and Tönnies; the human being is regarded as a rule-maker. It is misleading to regard the state, the market and civil society as alternative entities or arenas for social welfare activities. It is more fruitful to focus on the analytic concept of civility as a necessary precondition for political and economic measures designed to enhance autonomy.

Figur 1

A = En handlande människa (aktör).

Mål¹⁻² = De mål (i denna figur två) som är relevanta, synliga eller tänkbara för aktören.

Med¹_{x,y} = Två medel x och y som kan leda till mål 1. Medlen kan vara imateriella, exempelvis kunskaper, eller materiella, exempelvis verktyg. Medlen kan också vara andra människor. Medlen kan vara kända av aktören eller ej.

Med²_{x,y} = Två medel som leder till mål 2.

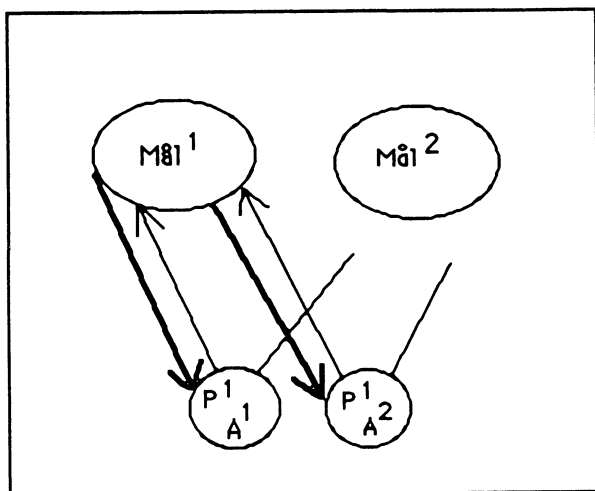
R_n¹ = Restriktioner som försvårar eller hindrar uppnåendet av mål 1 och som ej kan påverkas av aktören. Restriktionerna kan vara imateriella, exempelvis kunskaper, eller materiella, exempelvis verktyg. Restriktionerna kan också vara andra människor. Restriktionerna kan vara kända av aktören eller ej.

R_n² = Restriktioner som försvårar eller hindrar uppnåendet av mål 2 och som ej kan påverkas av aktören.

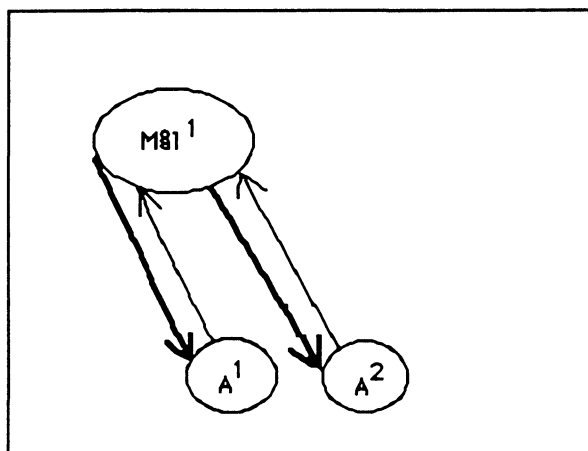
P¹ = A:s preferens, målsättning, eller önskning som gör att mål 1 betraktas som eftersträväsvärt.

P² = A:s preferens, målsättning, eller önskning som gör att mål 2 betraktas som eftersträväsvärt.

Figur 2

Figur 3

Figur 4

Handlingstyper, ordnade efter grad av rationalitet	Den subjektiva meningen omfattar följande element:			
	Medel	Mål	Värden	Biverkningar
målrational	+	+	+	+
värderational	+	+	+	-
affektuell	+	+	-	-
traditionell	+	-	-	-

(Källa: Habermas, 1990:64)

Figur 5

